

Kritika ma? Boka László Egyszólamú kánon? és Zsigmond Andrea Mi kritika még? c. könyveiről

[2014. március]

BOKA LÁSZLÓ: EGYSZÓLAMÚ KÁNON? TANULMÁNYOK ÉS KRITIKÁK. BUDAPEST, GONDOLAT KIADÓ, 2013.

ZSIGMOND ANDREA: MI KRITIKA MÉG? SZÍNEK ÉS ÉNEK. KOLOZSVÁR, KORUNK-KOMP-PRESS, 2012.

Voltaképpen mindkét könyv az emlékezet kialakulásának, működésének, törvényeinek, sajátosságainak leírásával foglalkozik – a kritika része az emlékezet szubjektívációs folyamatának. Bokáé a irodalom, Zsigmondé a színház a témája.

Kérdőjel található mindkettő címében. A kérdés Bokánál nem jelent bizonytalanságot, sőt, épp a magabiztos feleletre szolgáltat lehetőséget. Zsigmondnál a kérdés iránya (kritika kérdez önmagára) ráerősít a bizonytalanságra, egyben a könyv felütése után szemünkbe tűnő „káoszt” „indokolja”.

Mindkét könyvnek erős a szándéknyilatkozata. Boka: „...egy hangsúlyos terminológiai tisztánlátás igényével és az irodalmi kánonelvek kulturális beágyazottságának tudatában kerül sor a történeti vizsgálódásokra, elemzésekre.” Zsigmond: „A szabályos kritika műfajával nem vagyok túlságosan jóban. Szenvedélyesen érdekel viszont, hogyan lehetne úgy értekezni a színházról, hogy az mind a színházi alkotóhoz, mind a nézőhöz/ olvasóhoz, mind – előfeltevéseiben – a tudományos felismeréshez közelebb álljon. Ráadásul a cikk szerzője is szeresse.”

Boka a kritikai beszédmód akadémiai terminológiájának jeles birtokosa, a kortárs irodalomkutatók egymással rokonságban álló szemléletmódjainak ismerője. Zsigmond inkább arról igyekszik fellibbenteni a fátylat, hogy minek nem a birtokosa, illetve mi nincs a birtokában. Boka a könyv első felében lenyűgöz az impozáns tudástárral, így a könyv második felében biztosnak tűnik a művek és a jelenségek esetében felállított diagnózis. Zsigmond, amennyiben hagyományos fogalmakat használ, igyekszik azokat kifordítani, a szokottat átköltözteti szokatlan környezetbe, játszik a szerzőséggel is, a szerkezeti megoldásokkal is – igyekszik megtörni a „beosztások” és a „posztok” szerint leosztott látszatokat, ha nem másképp, egy-egy többértelmű vagy önironikus mondat szerkezettel. Az egyik „hagyományos” kritikáját például így fejezi be: „Előadás vége, taps. Beáll a rend. A taps rendje. Én nem akarom ezt a rendet. A vendégtársulat kinevet. Zavarban vagyok, de nincs kiút. A tapsolók közt a helyem.”

Boka „terminológiai tisztánlátását” olykor bizonytalankodó, túlfogalmazott (túlírtságilagosságon túli többletességű) mondatok nehezítik: „Az esztétikai tapasztalat ezen sajátos körülmények közti másodlagosságát nem csupán az ábrázolásmód hitelességének a szövegiség esztétikai kritériumaival szemben hirdetett fölénye vagy a tematikus allúziók és rejtett parabolák szükségszerűsége övezte, hanem (a választóvonalak, az elzártság territoriális jellegéből adódóan) azok belső világáról szóló tudósításoknak nyíltan irodalmiságon túli többlet-meghatározottsága is befolyásolta”; olykor viszont saját terminológiája okoz zavart. Az avítas politikai és történelmi közbeszédéből meglepően sok fogalom (elcsatolt nemzetrez, Trianon-trauma, differencia specifica) szüremlik át, és permutálódik teljes komolysággal. Ám még olyankor is zavar támad, amikor már ismert, „nemzetközileg” kidolgozott terminusokról van szó, mondjuk amilyen az 1975 óta „forgalomban lévő” Deleuze–Guattari-féle „littérature mineure”. (A fogalom félreértelmezésére sokan felhívták már a figyelmet – főképp arra, hogy a magyar „kisebbségi irodalom” téves fordítás –, legutóbb Selyem Zsuzsa: „Szubverzív, a többséggel, a kanonikussal, a kincstárral szembemenő kis irodalom Deleuze és Guattari értelmezésében Kafka művészet. Politikai tétje abból adódik, hogy megbontja a sztereotíp struktúrákat, amelyek domesztikálják a túlhatalom mindenkit uniformizáló törekvéseit.”)

Zsigmond fogalomkeresése semmit nem hagy „kanonizálni”. Ha netán rátalál a megfelelő eszközre, rögtön ki kell derülnie, hogy az eszköz kiválasztás eleve nem megfelelő, ha kizárólagossá tesz egyetlen, bármely eszközt is. Ezzel persze lehetetlen helyzetbe hozza magát, de végül is a célja ez: a „lehetetlen helyzetek” megkeresése – olyan helyzet, amellyel nem jár együtt semmilyen szerep.

Zsigmond könyve egyedi, folytathatatlan, nem lehet rá építeni, hiszen nem következhet semmi belőle. Könyve azt mondja, hogy a kritika nem maga az igazság, és hogy csak az automatizmusnak, a sztereotípiának, a szerepnek van írásbelisége.

Boka könyve is ezt „mondja”, de ezt a rögzített major-irodalmat, ezt a badiou-i értelemben vett „gondolkodásképtelenséget” mégsem azonosítja a kánonokkal, megteremtve ezzel a minor-irodalom lehetséges értelmezését mint egyfajta érzékenység-emlékezet. (Boka Semmi kis történetek-elemzése meglepő módon alig kezd valamit 1989 emlékezetével.)

Zsigmond könyvében még egy keresztrejtvény is felbukkan, megfejtése Petőfi egyik sora (színészársainak azt a mondását idézi, amelyben úgy emlegetik, hogy ő az a színész, aki az Atheneum nevű lapban verseket közöl.) A címjegyzékben nem véletlenül szerepel a szerző neve mellett az „és tsai”, ugyanis nagyon sok vendégsszöveg található a könyvben, szerzőjüket sokszor kezdőbetűjükkel jelölve, sokszor csak így: „zency”, „norby”, „demKata”. Sok kortárs kritikus szövege is szerepel, vagyis nehéz volna szabad kritikust találni, aki nem társszerző is egyben. Túl sok a játék? Inkább a „fesztiválózás”. Az olvasó úgy érzi, mintha örök fesztiválózás volna a színház, és a lelkes diákcsoport éjszakák alatt összeütött fesztiválúsága jelentené a kritikát... (Nemrég egyik fesztiválúság pamfletet közölt Székely Csaba drámáiról, többen vérig sértődtek, részben jogosan. Ugyanakkor szembetűnő a major-kritikai élet rettentő merevsége is... Deleuze értelmezésében a „major” önmagát mindig „etalon”-nak tekinti... Makacs előítéletek beágyazottságáról tanúskodik, ami nemrég történt. Miközben valaki szakszerű kritikát írt Silviu Purcărete pesti Shakespeare-rendezéséről, leerdélyizte a fordítót, Jánosházyt, kifogásolva, miért nem a Nádasdy-fordítást használta a rendező. Előfordulhat, jobb a Nádasdy-változat, de az erdélyizés akkor sem érv, mellest maga Nádasdy mondta a Jánosházy-féle fordításról, hogy pontos és megbízható... Szóval, a „sztereotíp etalonság” nehezen lebontható képződmény...)

Boka könyvében a már említett Semmi...-elemzésben olvasható: „A mű alcíme – erdélyi történet – egyszerre utal szépirodalmi előzményekre, valamiféle előértelmezettségre is tehát, s mindezeket túl a Kelet-Európán belül is hangsúlyosan egyedi diktatúra mindennapjaira, majd az ezt követő, rászakadt látszatszabadság tétova útkereséseire. Ahol bizonyosság soha sincs.” Talán nem mellékes, hogy az alcímet a Kiadó aggatta a regényre, mint ahogy megtette mások esetében is, és aligha a fent jelzett előértelmezettségre utalva, inkább egyszerű reklámfogásból. „Erdélyről szólni” nem csupán népszerű szerep, hanem gyakran már a szereposztásnál is fontos tényező.

Kategoria: Könyvhuzamok
Denumire autor: Láng Zsolt

Látó Szépirodalmi Folyóirat